

Сједињене Америчке Државе, НАТО и постбиполарна – униполарна Европа

УДК 327.51(73:4)

Др Душан Николиш

Дилему о идентитету и будућности НАТО-а, његовом месту и улози у америчкој глобалној политици, и о војно-политичком присуству и мисији САД у Европи без друге суперсиле Сједињене Државе су разрешиле 1994. године одлуком да, путем прилагођавања и јачања НАТО-а и преко кризе у Босни, још доминантније „остану“ у Европи, с примарним далекосежним стратегијским циљем да не дозволе да о европској безбедности одлучују европске силе, пре свега Русија и Немачка, као ни Европска унија. Тако је НАТО, са својим „источним (про)ширењем“, изабран као стари – нови инструмент и оквир даље америчке војне, политичке и безбедносне доминације у Европи и контроле над њом. У ту сврху, и упоредо с тим, замишљен је и концепт – визија, стварања целовитог и јединственог, униполарног војнобезбедносног поретка за Евро-Америку и

Русоазију од „Ванкувера до Владивостока“.

Ирачка окупација Кувајта 1990. године и грађански рат у Југославији, посебно у Босни од 1992, били су тражена, пронађена и искоришћена формула и могућност за „подмлађивање“ НАТО-а и САД и за почетак остварења те америчке планетарне стратегијске визије за 21. век. Њен саставни, „природни“ сегмент је и, у историји САД, највећи амерички војно-геополитички продор на Балкан, инсталирање и учвршћење на њему, и одбацивање Русије, пре свега, а затим Немачке (или њихове осовине) са југоистока Европе.

Грађански рат на простору претходне СФРЈ, који су САД својом политиком продужиле и претвориле у међународну кризу и међународни рат, може се посматрати и као врста „компензације“ САД за губитак немачког римленда као смисла, „филозофије“ војностратегијског и геополитичког присуства и останка Америке у Европи без блокова. Срби, њихов историјски простор и њихове земље, њихова распрострањеност и бројност, нашли су се на путу Сједињеним Државама као тзв. реметилачки фактор у походу ка изградњи унисоне, контролисане „пацификоване“, геополитички ново-старо прекројене, „нове Европе“.

Дебата у америчким академским, па и политичким, егекутивним круговима о будућности и изгледима НАТО-а, као и о његовом месту и улози у америчкој глобалној политици, наново је покренута и интензивирана почетком и средином деведесетих година, после слома биполарног европског и глобалног (гео)политичког и војнобезбедносног поретка равнотеже моћи суперсила – СССР-а и САД, и њихових војнополитичких савеза. У новим условима постбиполаризма, односно

униполаризма (система без друге суперсиле – СССР-а, а са једном суперсилом – САД, и НАТО-ом, јединим преосталим војнополитичким савезом у Европи), та дебата је, пре свега, у академском естаблишменту, уопштено посматрано, осцилирала између два екстрема: између стратегијске опције препуштања комплекса безбедности у руке Европљана, с једне, и још веће улоге САД у европској политици и безбедности, с друге стране. Одлуком САД да се *уз помоћ НАТО-а*, у којем и даље имају најважнију улогу, и *преко кризе у Босни*, чије су разрешавање САД чврсто узеле у своје руке, одлучивши тиме да и даље, и још доминантније „остану“ у Европи и не дозволе да о европској безбедности одлучују европске силе, пре свега Русија и Немачка, као и „остатак“ Европске уније (ЕУ), друга стратегијска опција у америчким размишљањима је, очигледно, однела превагу. То опредељење и, како се сада види, дугорочно и темељито осмишљена и припремана америчка безбедносна стратегија за Европу и суштинске односе у њој, САД „овериле“ су НАТО-вим бомбардовањима Срба у Босни у лето 1995. и Дејтонским мировним, тј. „државотворним“ концептом Босне с јесени исте године.

Пре преузимања у своје руке питања безбедносног и политичког „аранжмана“ Босне, и Европе, из руке Западноевропљана, у америчкој се академској спољнополитичкој дебати још истицало мишљење да „тренутно нема консензуса у Сједињеним Државама о томе како најбоље унапредити интересе САД у постхладноратовском свету, или конкретније, о улози коју ће НАТО играти у будућој политици САД“.¹ Размишљања и процењивања америчких експерата и аналитичара о: настављању глобалног америчког вођства или узмицању и изоловању; активном ангажовању у европском безбедносном поретку или настављању процеса дезангажовања и препуштања европске безбедности Европљанима; о томе да ли би НАТО требало да буде повећан земљама из редова „нових европских источних демократија“ или би ту „привилегију“ прво требало омогућити Русији, инкорпорирајући је у нови европски безбедносни систем, или, пак, о томе какве су импликације рата у Босни на природу безбедности у Европи и самог НАТО-а, била су уобичајени начин за отклањање дилема, недоумица, непознаница или колебања у процесу припремања доношења одлука о САД, НАТО-у и Европи. (Рат који су САД, НАТО и њихови савезници из арапског света 1990–1991. године водили „у име УН“ и „светске заједнице“ против Ирака, у Персијском заливу, који је већ био преседан по много чему, ипак, у почетку, није био довољан разлог да САД и у вези с европским пословима, посебно безбедносним питањима и питањем Босне до 1994–1995. године, заузму одлучно опредељење, без дилема, слично као у рату у Заливу. Јер, без сумње, у то време још, за САД питање чињења преседана у погледу примене силе од стране САД и НАТО-а у Европи, и то у решавању једног, у суштини, грађанског рата с међународним

¹ S. Sloan, *US Perspectives on NATO Future*, „International Affairs“, Vol. 71, N° 2, April 1995, p. 217.

импликацијама, какав је био сукоб у Босни од 1992. године, по сличној међународноправној и политичкој „технолозији“ из рата „светске заједнице“ против Ирака, било је сувише озбиљан изазов, и то из најмање два разлога. Прво, због временске близине рата у Персијском заливу, и друго, због замашне иницијативе и амбициозног „посредничког“ ангажовања западних савезника, истовремено чланова НАТО-а, у грађанском рату у Босни.) Ни значајни *Бриселски самит НАТО-а*, у јануару 1994, није успео да до краја одагна, ни Америци ни Западној Европи, постојеће дилеме и лутања око проблема улоге и идентитета НАТО-а и САД у безбедности униполарне једноблоковске Европе. Питање будућег идентитета и функције НАТО-а, као и његовог ширења, остало је отворено и нерешено, без потребног консензуса међу атлантским савезницима. Самим тим, ни политичка одлука о непосреднијем (копненом) дејству НАТО-а у Босни, о „улажењу“ у Босну ради „устостављања, завођења мира“, није могла бити донета.

Разлике и поделе у мишљењима и опредељењима у јавности и у извршној власти у САД око места и улоге НАТО-а и САД у безбедносној структури и „архитектури“ Европе, заснивале су се, између осталог, на питању цене коју би САД биле вољне да плате за одбрану својих интереса у Европи, темпу европске политичке и безбедносне интеграције, као и будућој улози Русије. У јавности Америке постоји уверење да САД не би требало да истрајавају у улози глобалног лидера, да је НАТО само непожељан наставак глобалне одговорности САД из времена биполаризма и „хладног рата“, и да трансформисање НАТО-а у средство, полу-безбедности у „новом поретку“ може само да увећа бремене глобалне америчке безбедносне обавезе и оптерећења. На другој страни су погледи оних (интернационалисти, глобалисти) који су убеђени да Сједињене Државе, као и свих претходних деценија, немају алтернативу осим да чувају, унапређују и јачају своју моћ и улогу глобалног лидера, потпуне суперсиле. У таквој перспективи, сарадња са НАТО-ом и јачање НАТО-а кроз његово прилагођавање новим међународним реалностима један је од начина да САД осигурају и ојачају свој пресудни утицај на војнополитичке и безбедносне односе у Европи, делећи, истовремено, финансијске трошкове и војну партиципацију са савезницима.

У вези са западноевропским политичко-безбедносним интегрисањем, заступници схватања да је неопходан амерички војнополитички излазак из Европе сматрали су да ће једнога дана уједињена Европа моћи да остварује своју безбедност без значајније америчке потпоре. За друге, пак, САД треба да подржавају процес даљег уједињавања и војнобезбедносног осамостаљивања Западне Европе, али се у њега не могу поуздати до краја.

Мишљења о Русији, њеној улози и месту у безбедносној структури постбиполарне Европе у америчкој јавности и спољнополитичком академском естаблишменту и егзекутиви, генерално, такође су била подељена. Према једнима, политика САД требало би првенствено

да подржи унапређење и јачање демократског и мирољубивог карактера Русије и њену економско-социјалну стабилизацију. Свако инсистирање на проширењу НАТО-а бившим совјетским источноевропским сателитским савезницима из Варшавског пакта или недавним совјетским републикама, односно геополитичко и стратегијско протезање НАТО-а на те просторе, све до самих руских граница, било би поништавање тих интереса и циљева. За „интернационалисте“ и „глобалисте“ Русија, због величине, богатства, ресурса и социјалне, политичке и економске нестабилности, и даље је за САД и Запад потенцијално непријатељска сила, опасност на коју и САД и НАТО морају да пазе, према којој морају војно да буду чврсти и на коју треба да пројектују своју силу. Такве разлике у општим погледима, приступима и опредељењима утицале су као ограничавајући и отежавајући чинилац и на конципирање и пројектовање кохерентне, конзистентне и јасне америчке стратегијске, политичке и дипломатске „поруке“ свету у вези с концептом безбедности, НАТО-ом и распоредом војне моћи у Европи у целини. Према једном мишљењу, „будућност НАТО-а вероватно не може бити успешно разрешена у ограниченом оквиру сталних расправа о проширењу НАТО-а, односима са Русијом или улогама САД и Европљана у савезу. У ствари, можда је дошло време да се потраже идеје које би могле инспирисати нове иницијативе обликоване тако да реafirмишу значај једне широко засноване америчко-европске сарадње у знатно измењеном свету који је наследио крај хладног рата“.²

Једно од неизбежних и интригантних питања у вези са САД, НАТО-ом и безбедношћу у Европи после нестанка биполарног међународног поретка равнотеже сила јесте *питање разлога и интереса* због којих је НАТО наставио да постоји, као и питање *нарочитог историјског значаја НАТО-а за САД*, односно питање *разлога постојања НАТО-а значајних за глобалну улогу Сједињених Држава*. Другим речима, намеће се питање шта је одлучило да САД тако чврсто подупиру НАТО, који су историјски разлози и политички, национални интереси за то после нестанка Совјетског Савеза, Берлинског зида, Варшавског пакта и блоковске поделе Европе, и после стварања једне Немачке припајањем Источне Немачке Западној Немачкој. Све до драматичних и морфолошко-тектонских геополитичких времена и промена у структури моћи и равнотежи силе у Европи које су се збиле између 1989. и 1991–1992. године, совјетска војна конвенционално-нуклеарна моћ и геостратегијска позиција у Европи, или *совјетска претња* остатку Европе и САД, била је уобичајен историјски и војно-политички аргумент и образац за постојање НАТО-а, за његову кохезију и за америчко војно присуство у Европи. Совјетска претња и њено сузбијање, чинило се, били су за САД најважнији разлог за централно и приоритетно место НАТО-а у америчкој политици и стратегији према европским војним и безбедносним пословима и односима. Међутим, продужена и подмла-

² Исто, стр. 219.

ђена „старост“ најмоћније војне блоковске алијансе „истрајног издржљивог савеза“ (према историчару Лоренсу Каплану) сада изазива сумњу у то да јој је супротстављање совјетској моћи и експанзивним тежњама совјетске „империје“ било основни историјски разлог. Остали разлози и чиниоци који су, до слома биполарног поретка, а и после њега, давали НАТО-у нарочито место у глобалној политици САД према Европи, и шире, били су и у унапређењу унутрашње стабилности Западне Европе и равнотеже међу државама тог региона. Односно, у њеном обезбеђењу од опасности продора социјализма у социјално ткиво Западне Европе и у спречавању оживљавања сукоба, или ратова, међу западноевропским земљама које су оне водиле у скоријој историји. Идентичну и преклапајућу улогу с улогом НАТО-а имало је и војно-политичко присуство САД у Западној Европи од Другог светског рата. Оно је, као својеврсни лидерски и победнички супервизор и над ратним савезницима и над ратним непријатељима омогућило сигуран оквир и нуклеарни штит тим земљама за изградњу нових облика сарадње и међузависности у околностима стално присутне идеолошке и војне опасности са истока. Како се западноевропски интеграционизам развијао и постепено прерастао у заједницу и унију, умањивао се значај САД као чиниоца стабилности у међузападноевропским односима, мада није потпуно нестао. Речју, значај НАТО-а за САД у биполарном систему глобалних међународних односа после Другог светског рата, односно историјски разлози за његово место и улогу у америчкој међународној политици, био је, првенствено, у томе што је НАТО био инструмент америчког глобалног вођства и доминације и што су кроз НАТО САД, од чијих је конвенционалних и нуклеарних снага Савез зависио, имале одлучујућу реч у свим суштинским концепцијским и стратегијским корацима и одлукама о западноевропској и европској безбедности.

Поред историјске, односно идеолошко-политичко-безбедносне димензије разлога и значаја постојања НАТО-а за САД, економски чинилац је такође имао одлучујућу важност како за САД, тако и за само атлантско савезништво. У САД економско-финансијска страна НАТО-а, и америчке улоге у њему, деценијама је изазивала контроверзе и бројне расправе и спорове и у спољнополитичком и у владином естаблишменту, али су сви они потискивани у други план пред историјским, безбедносним и идеолошким разлозима за његово постојање и америчке улоге и ангажовања у њему у Западној Европи. После нестанка биполаристичког, европског и глобалног поретка, а посебно када је НАТО, и америчко војно ангажовање кроз њега, прерастао своје првобитне одбрамбене оквире, актуелизоване су критички обојене расправе у САД о економској оправданости и цени. На примедбе које долазе и из редова званичне академске спољнополитичке заједнице (алтернатива нема приступ медијима и естаблираним стручним часописима), и из кругова Конгреса и других институција и тела, увек спреман Пентагон одговара да је, према њиховој процени, цена стационарања америчких снага у Европи само 15 одсто већа од цене ангажовања

истих снага у Сједињеним Државама.³ С друге стране, критичари америчког војног ангажовања у НАТО-у и Европи често наглашавају целокупну цену одржавања америчких снага, а не додатну цену.

Најозбиљнију и најтемељитију студију о тим аспектима урадио је SIPRI између 1987. и 1990. године.⁴ У њој се детаљно разматрају економске и војностратегијске и обавештајно-командне импликације, последице и цена евентуалног (тада актуелног, али ипак хипотетичког) америчког војног повлачења из (западне) Европе, како за НАТО и његове поједине европске чланице, тако и за Сједињене Државе. Такође, студија пружа слику о економским аспектима, трошковима и користи од војног присуства САД у Европи и за САД и за чланице Северноатлантског пакта. Нема никакве дилеме око тога да је *војна улога САД у НАТО-у, а кроз њу америчко војно присуство у Западној Европи и у Европи у целини, донела значајне економске користи и Сједињеним Државама и осталим чланицама Пакта.* На пример, САД делом су профитирале трговински и инвестиционо и на основу војнобезбедносне заштите коју су пружале европској интеграцији. Интереси и потребе војнобезбедносне и политичко-идеолошке сарадње и савезништва САД и западноевропских партнера симбиотички су били повезани са њиховим економским потребама и интересима. На крају, и идејна (идеолошко) вредносна компонента била је значајан разлог, аргумент и оправдање за америчко лидерско место у НАТО-у и америчко истрајавање на његовој даљој улози у Европи без блоковских и идеолошких подела и конфронтација. Сједињеним Америчким Државама у свим деценијама свога постојања НАТО омогућио је непосредну спону између војне моћи САД и америчких демократских идеала, као и вредности америчког живота које стоје иза лидерске улоге САД у свету. У ствари, Америци је НАТО, много више од гломазних и на много начина хетерогених и дифузних Уједињених нација, *омогућио да кроз њега, као велики победник из Другог светског рата и нова суперсила у новом међународном поретку, афирмише и убрзо наметне свету своје идеале, вредности и свој поглед на свет,* који је требало да буде компатибилан с тим вредностима и идеалима. (Наравно, САД као економски најмоћнија држава, наметнуле су свету и своја правила игре, принципе и интересе у светској трговини и светским финансијама, превасходно кроз бретонвудске међународне владине организације и институције, у чијем су оснивању и креирању САД имале, са Великом Британијом, највећи утицај.) На тај начин за *САД постао је НАТО* више него пуки савез – *врста заједнице сличних или блиских политичких вредности, демократских принципа и интереса,* као и ефикасан и готово оптималан дипломатски и војни одбрамбени оквир и инструмент лидерства и доминације против совјетске војне, политичке и идеолошке опасности.

³ Исто, стр. 220.

⁴ J. Sharp, editor, *Europe After an American Withdrawal. Economic and Military Issues*, SIPRI, Oxford University Press, 1990.

Намеће се питање колико сви ти традиционални, „класични“ историјски, идеолошки, политички и војни *разлози и детерминанте* постојања и улоге НАТО-а, улоге и значаја НАТО-а за САД и за присуство и утицај САД у НАТО-у и Европи после биполаризма у свету и после „хладног рата“ имају смисла и оправдања и шта је од њих остало релевантно. И поред нестанка хегемонистичке, ригидне Реганове „империје зла“ и пропасти социјалистичког система у Европи, као и непостојања објективних, очигледних разлога за даље суштинско америчко војно и обавештајно-комуникационо ангажовање у европској безбедности и за физичко присуство у Европи, за већи део америчке јавности ипак је НАТО и даље неопходност. Почетком 1994. године⁵ 73 одсто Американаца је сматрало да би САД требало да остану у НАТО-у, а 15 одсто је имало супротно мишљење. У исто време, у истом истраживању јавног мњења, 67 одсто испитаних је мислило да САД, услед ограничених ресурса и сопствених унутрашњих проблема, треба да смање своје ангажовање у свету, а 27 одсто да САД, као најјача и најбогатија земља света, мора да има одговорност за преузимање водеће улоге у међународним односима. Та контрадикција у бројкама и процентима, тј. истовремено популарност у јавности НАТО-а и америчке активне водеће улоге у њему, и, на другој страни, став јавног мњења да САД треба да се повлаче „из света“, само је показатељ и одраз *амбиваленције* која је до 1994–1995. године постојала и у *званичној политици САД* у погледу *будуће глобалне улоге САД у Европи и свету*, у којем се САД, по први пут у својој релативно краткој историји, налазе у ретко привилегованој позицији да, објективно, не постоји друга сила која би могла да упути веродостојну претњу њеним националним интересима (осим у случају када саме САД, као у случају Срба у босанском грађанском рату, прогласе својим националним интересом, и дакако, потребом да га бране, нешто што то тешко може да буде). Према једном америчком академском ставу из 1994. године, који се убрзо показао као преурањен и дискутабилан, „засада су Сједињене Државе нити спремне, нити вољне, нити заиста способне да осигурају глобално вођство које се показује дораслим изазовима постхладноратовског света. Патећи од, назовимо, исцрпљења од међународног лидерства, и невољне да плате икакву значајну цену у животима или новцу за међународне циљеве, *САД су заузеле позицију према међународном ангажовању* која би се могла описати као – *самоодвраћање*. Клинтонова администрација је изабрала унутрашњи амерички просперитет за кључни ослонац своје спољне политике. Овај прилаз признаје значај који унапређење економских добробити својих грађана мора да има⁶ за сваку владу“.

Све до преузимања „врућег босанског кромпира“ из руку Европске уније, упркос бројним владиним изјавама у вези с обавезама САД према

⁵ Према истраживању јавног мњења (ABC News/Washington Post) 11. јануара.

⁶ S. Sloan, *исто*, стр. 22, и S. Sloan, *The United States and the use of force in the Post-Cold War World: towards self deterrence*, CRS Report for the Congress, 94–581, S, 20. July 1994.

европској одбрани и безбедности, доминантни правац америчке стратегије према НАТО-у и Европи још није био испробан, нити потврђен од стране егзекутиве. Питање европске „безбедносне архитектуре“ било је, највећма због америчке неодлучности и амбивалентности, потпуно отворено и спорно. Оно што је, међутим, било неспорно јесте чињеница да су *НАТО и Европа*, посебно, били, а и даље остају, централни тест за будућност глобалног међународног безбедносног система (поретка) после биполаризма.

Увећање и проширење Северноатлантског пакта на исток

Концепт повећања и „источног проширења“ НАТО-а, упоредо са наставком и ескалацијом рата у Босни (којим су директно и индиректно доприносиле све време и САД својом не баш вешто скриваном политичком и војном подршком и помоћи муслиманском режиму Алије Изетбеговића и неоусташком Туђмановом режиму у Хрватској и „босанском делу Хрватске“) и с оперативним пилот-програмом „Партнерство за мир“, постављен је, у другој половини 1994. године, као пробни и прелазни концепт за трансформацију и адаптацију НАТО-а и за обликовање, изградњу и стављање система војно-политичке безбедности целе Европе под капу НАТО-а са САД на челу. За сада не постоји алтернативни концепт безбедности за Европу који би имао тежину и утицај поред оног уобличеног у универзалној и униsonoј северноамеричко-евроазијској визији безбедности „од Ванкувера до Владивостока“ (која мора „прећи“ још само преко Русије) под америчком доминацијом и контролом, ослоњеној на најјаче и проверене савезнике (Немачка, Британија, Канада и Турска). За сада је „проширење НАТО-а“ на исток (на западу и југу Европе нема места), односно тог дугорочног стратегијског, и не тако далеког визионарског концепта, иако није и формално завршено, готово стигло на границе Русије. Цео „егзистенцијалистички“, „филозофски“ проблем око еуфемистичког „проширења НАТО-а и демократије на исток“ полази и завршава се на Русији. Односно, питањем како универзализовати и спровести концепцију једног безбедносног поретка Евроазије без Русије, или како са њом, али само као једним од чланова а не као доминантном, или равноправно доминантном партнерском великом силом, што она и јесте, макар сада више у својој потенцији. Логичан је закључак да за САД једино решење те загонетке, класичне апорије, може бити у једној другачијој Русији – што слабијој, изнуренијој, истрошенијој, распарчанијој, умањеној, с бројним потребима изнутра (конкретни догађаји нису далеко од таквог логичног исхода).

На површини, „проширење НАТО-а на исток Евроазије“ за сада се поставља као проблем како, укључујући бивше совјетске војно-политичке савезнике у чланство НАТО-а, убедити Русију да експанзија НАТО-а неће повредити њене интересе, њене западне границе и геополитичку и социјалну стабилност. Наравно да то, не тако лако

решиво питање Русије и њене позиције и улоге постбиполаризма у европском војно-безбедносном поретку, остаје основни проблем за САД и њене најчвршће савезнике и да је последњих година стална и суштинска тема расправа међу трансатлантским савезницима. Подршка геополитичкој експанзији трилатерализма на руске западне и јужне азијске границе побуђује и жељу САД да не оставе празан војностратегијски и геополитички вакуум у Централној и Источној Европи, и уверење да се амерички интереси испуњавају „проширењем демократије“ и њеном заштитом. Или, како се Клинтон децидирано обавезао: „питање експанзије НАТО-а ће бити питање када, а не да ли“.

Вашингтон је, уз све то, био сведок бројних и различитих приступа тој теми, готово подељен око тога како уравнотежити политику између обећане експанзије НАТО-а и другог америчког интереса – да се не „изгуби“ Русија, без чијег благонаклоног гледања или сарадње нема глатког остваривања дугорочног стратегијског циља Сједињених Држава. Неки званичници и експерти из Пентагона су, на пример, тврдили да „Партнерство за мир“ остаје ефикасни краткорочни приступ иако није задовољавајуће дугорочно решење. Други су сматрали да је најбољи амерички одговор не чинити ништа док се ситуација у Русији не рашчисти сама од себе. Трећи су били мишљења да не постоји непосредна опасност Пољској и осталим источноевропским земљама од стране Русије, и да би, узимајући у обзир руску нуклеарну и конвенционалну војну силу, пребрзо кретање у правцу проширења НАТО-а непотребно угрозило интересе САД и ЕУ према Русији. У вези с тим, могло се чути и схватање да би чланство у НАТО-у требало понудити само земљама које су (претходно) постале чланице Европске уније.

Клинтонов основни приступ „источном протезању НАТО-а“ и Русији био је двојак: приврженост увећању НАТО-а, због које је повећан притисак да се пронађу путеви ка проширењу, уз истовремени дијалог са Русијом, да не буде искључена. *Виљем Пери* је предлагао да НАТО успостави стални консултативни комитет за Русију који би омогућио формални институционални оквир, безбедносни форум, за односе НАТО-а са Русијом. Утицајни ауторитети изван администрације такође су, као у сличним приликама, учествовали у расправи. *Кисинџер* је признао дилему коју је наметнула потреба да се уравнотеже два сукобљена размишљања – страх од отуђивања Русије и опасности од стварања вакуума у Централној Европи између Русије и Немачке. Према њему, НАТО не би требало да буде двосмислен и дволичан у вези са својим проширењем и требало би да се усмери према понудама за чланство водећим кандидатима. Што се Русије тиче, предложио је идеју стварања безбедносног форума – уговора између НАТО-а и Русије који би учинио јасним да НАТО има за циљ да у Европи унапреди безбедносну сарадњу, а не конфронтацију. У таквом једном аранжману земље НАТО-а би прихватиле ограничења на стационарање сопствених снага на територијама нових чланица и нова, посебна, консултативна процедура би била успостављена између НАТО-а и Русије.

Крајем 1994. године, у тексту у „Њујорк Тајмсу“ под насловом „НАТО-експанзија или смрт“, ⁷ Бжежински је изоштрио неке већ познате ставове у америчком спољнополитичком естаблишменту и дебати о НАТО-у, његовом увећању и Русији. Према њему, „Америци је потребна чврста одлука у прилог експанзији НАТО-а да реafirмише историјску обавезу САД према Европи“. И он је заступао стратегију на два колосека, која би, прво, формално објавила критерије НАТО-а у вези с његовим проширењем и листу земаља које их испуњавају, а затим би ишла на предлагање формалног уговора о европској безбедности између НАТО-а и Русије.

С јесени 1994. и *републиканска већина* у Представничком дому Конгреса бавила се тим питањима у свом политичком програму названом „Уговор са Америком“ (тј. у његовом делу „Акт о поновном успостављању националне безбедности“), у којем се позива на „обнову обавеза САД према снажном НАТО-у“. Срж тог процеса обнове јесте проширење Савеза новим чланицама, при чему би САД требало да имају задатак да охрабре и помогну Пољској, Чешкој, Словачкој и Мађарској да се припреме за приступ Северноатлантском пакту. У „Уговору са Америком“ иде се даље и инсистира на томе да би „САД требало да потврде да војно планирање НАТО-а укључи заједничке војне операције изван јурисдикције, надлежности НАТО-а“, ⁸ што се убрзо и догодило у Босни у ваздушним ударима НАТО-а против Срба у Републици Српској. У том документу републиканске партије НАТО јесте једина међународна организација под којом би оружаним снагама САД било допуштено да делују, и које у њој треба да имају активно вођство.

Очигледно републиканско залагање за оштрију улогу НАТО-а, посебно у Босни, Долова тврђња да европски прилаз Босни води „осећању код великог броја људи да је НАТО неважан“, ⁹ драматизовање раскола између савезника и САД поводом ембарга на продају оружја у Босни, питање идентитета, смисла и мисије, о(п)станка и будућности НАТО-а – северноамеричко-западноевропског војно-политичког савеза у униполарној Европи, без суперсиле СССР-а и другог војног савеза, актуелизовало се и у НАТО-овим редовима.

О(п)станак, мисија и будућност Северноатлантског пакта

Ставови и званична идеолошко-политичка и војнобезбедносна аргументација и „оправдања“ за даљи смисао и функцију постојања НАТО-а, према званичним саопштењима НАТО-а, дуалног су, двовалентног карактера. Он се јавности приказује као: западноевропски и трансатлантски војно-политички савез, блок, интеграција и инструмент, на једној страни, и као пројекција тога на читаву Европу, тј. као европски, паневропски војни, одбрамбени савез, проширен на остатак Европе, а то су Централна и Источна Европа, на другој страни.

⁷ Z. Brzezinski, *NATO – expande or die*, N.Y.T., 28. December 1994, p. A15.

⁸ *Contract with America*, House Republican Conference, 27. september 1994, p. 26.

⁹ *Dole, in London, urges air strikes against Serbs*, N.Y.T., 1. December 1994, p. 1.

Када се из редова НАТО-а и из круга његових присталица говори о НАТО-у као безбедносном, одбрамбеном савезу, што он према дефиницији и свом „уставу“ још увек јесте, суштинско питање које се неминовно намеће гласи: одбрамбени, безбедносни савез од чега, од кога, против кога? На „подручју“ које улази у војно-политичку, стратегијску јурисдикцију НАТО-а његов противник сада, а и у догледној будућности, може да буде само Русија, будући да је Немачка, иако још није нуклеарна сила, као историјски друга велика сила и покретач два велика европска и светска рата, и демократски устројена држава, већ у Савезу, као један од његових стубова. Поред Русије, други противник у коме НАТО налази оправдање за своје постојање јесу реметилачке државе, народи и покрети или грађански ратови ниског интензитета, према којима се већ поставља као супернационални војни ауторитет, с легитимитетом УН или без њега да интервенише ради одржавања, успостављања и наметања мира, иза чега се крију много дубљи и далекосежни геополитички и економски интереси првенствено лидера алијансе – Сједињених Држава.

После слома биполарног европског и међународног поретка једини нови, будући смисао постојања и улоге НАТО-а нађен је, дакле, не у његовом постепеном укидању, већ у јачању, бројчаном повећању и геополитичком проширивању, односно у прерастању у једини војнобезбедносни оквир и садржај за целу Европу – у „нови европски безбедносни и одбрамбени идентитет“, у којем НАТО преузима безбедност читаве Европе у своју надлежност. „Проширена“ функционална улога НАТО-а, и пре његовог територијалног проширења, остварена је у Босни кроз интервенционизам против Срба, под покровитељством УН, ради помоћи муслиманско-хрватској страни да „уравнотежи“ своју војну и стратегијску, а тиме и општу политичку позицију. Интервенисањем изван подручја за које је надлежан, себи је НАТО доделио улогу вида неформалних оружаних снага УН, ОЕБС-а и самих Сједињених Америчких Држава.

Постојећу западноевропско-трансатлантску као и нову свеевропску компоненту и димензију НАТО-а и аргументацију у прилог његовог даљег постојања потврдио је и Бриселски самит шефова држава и влада Северноатлантског савеза својом декларацијом, јануара 1994. године.¹⁰ У њој се, између осталог, наводи потреба „обнављања нашег савеза у светлу историјских промена које погађају читав континент Европе“. И даље; „Ми морамо, такође, запазити да су се појавили други узроци нестабилности, затегнутости и сукоба. Због тога, потврђујемо трајну вредност и незаменљивост нашег савеза... Он одсликава европски безбедносни и одбрамбени идентитет који постепено израња као израз зреле Европе“ (подвукао Д. Н.).¹¹ У документу се даље реafirмише снажна приврженост трансатлантској вези која је камен темељак

¹⁰ *NATO and Europe: How Relevant to Canadian Security*, The Canadian Institute of Strategic Studies, Toronto, 1994.

¹¹ Исто, стр. 110.

НАТО-а, као и „континуирано суштинско присуство оружаних снага САД у Европи које је аспект од фундаменталног значаја у тој вези. Све наше државе чланице желе да се настави директно ангажовање Сједињених Држава и Канаде у безбедности Европе. Запажамо да је ово исто тако изражена жеља нових демократија са истока које у трансатлантској вези виде незаменљиви залог безбедности и стабилности за Европу у целини“¹² (подвукао Д. Н.). На крају, у Бриселској декларацији чланице НАТО-а се обавезују да повећају „безбедност и стабилност у читавој Европи. Ми, дакле, желимо да ојачамо везе са демократским државама на нашем истоку... Очекујемо и поздравили би експанзију НАТО-а која би досегла демократске државе на нашем истоку... Одлучили смо да лансирамо један моментални и практични програм који ће преобразити односе између НАТО-а и држава које партиципирају. Овај нови програм иде преко дијалога и сарадње да би прокрчио пут једном стварном партнерству – Партнерству за мир... Активно учешће у Партнерству за мир играће важну улогу у евентуалном процесу експанзије НАТО-а“.¹³ (подвукао Д.Н.).

Северноатлантска уговорна организација – НАТО (дослован превод изворног назива) или, слободније, Северноатлантски пакт, одбрамбени савез, или, можда најпрецизније, *Северноамеричко-западноевропски војнополитички савез*, основан је на рушевинама ратне војно-политичке коалиције САД и Велике Британије са СССР-ом. Она се распала на идеолошкој, политичкој и геополитичкој матрици после заједничке победе над нацизмом и јапанским империјализмом увођењем Европе, у којој су започета оба светска рата у 20. веку, и великог дела света, у релативно дуги период идеолошко-политичке, геополитичке, економске и војне поделе, конфронтације, надметања, али и равнотеже моћи и страха, па и попуштања затегнутости и контролисане сарадње. У таквом европском систему коегзистенције „хладног рата“ и кооперације „две Европе“ са САД и СССР-ом као лидерима, и у систему европске, а и глобалне, биполарне равнотеже моћи, утицаја и интереса, НАТО, као и Варшавски уговор за другу страну, служио је неколико деценија искључиво као одбрамбени савез или систем безбедности својих чланица и на њиховој територији. Та територија обухватала је за НАТО огроман простор од источног Медитерана (Турска и Грчка), преко севера Европе (Норвешке), до Аљаске и Беринговог мореуза, целокупну Северну Америку (САД и Канада), и назад, до западног Медитерана (Португалија и Шпанија). „Покривајући“ *de facto* читаву западну страну северне Земљине полулопте, НАТО, са својим војнотехнолошким и оперативним капацитетима већ је у то време превазилазио своју изворно дефинисану северноатлантску „зону одговорности“. Сталним проширењима унутар Западне Европе, и у спречи са војнобезбедносним аранжманима САД с азијским земљама (азијски пактови), увећавао се до

¹² Исто, стр. 110–111.

¹³ Исто, стр. 113–114.

сразмера планетарног војног система Запада који би, у случају новог светског рата, имао највећу оперативну улогу ипак у одбрани Западне Европе од совјетског освајања.

Распадом СССР-а 1991. и Варшавског уговора 1992. године, као и оснивањем нових, независних држава од совјетских република нестао је европски (и глобални) поредак биполаристичке безбедности и равнотеже силе. Створен је неочекиван геополитички и геостратегијски вакуум на подручју источне Европе и бивших великих совјетских република (Украјина, Белорусија, Казахстан). Међутим, као што се могло очекивати, НАТО није доживео судбину свога пандана на истоку континента. Његови творци, пре свега САД и Британија, и Немачка као један од стожера НАТО-а, показало се, нису имали чврсту намеру да, по реципроцитету, будући да је велики противник демисионирао и да је постигнуто значајно смањење у нуклеарном и конвенционалном наоружању, демонтирају свој Савез. Дилема о суштинском питању шта са НАТО-ом, да ли да настави да постоји без обзира на нове, радикалне промене, или да се распусти, очито није била преовлађујућа и одлучујућа међу онима који одлучују о његовој судбини и судбини западне, техно-троне капиталистичке цивилизације. Једина непознаница у вези са НАТО-ом могла је бити, и вероватно је била, како да се прилагоди и како да се пронађу за домаћу и међународну јавност нови смисао, разлог и оправдање за даље његово постојање, као и нови предмет његовог деловања, нова улога блоковске војно-политичке организације у војно-безбедносном и геополитичком простору Европе без блокова и поделе, без СССР-а и његовог војног савеза, и без социјализма као државног, идеолошког цивилизацијског оквира. Излаз за будућност НАТО-а пронађен је у идеји стварања *целовитог и јединственог војнобезбедносног и униполарног поретка*, „од Ванкувера до Владивостока“ (формула из кругова НАТО-а и из САД настала 1991–1992. године). У том поретку имаће НАТО кључно место и виталну улогу и неће се претпостављати његово укидање и стварање сасвим новог концепта безбедности, већ „природно“ геополитичко проширење на „ослобођени“ простор европског истока, функционално-оперативном експанзијом изван његове „територије“ и претварањем у „светску војску“, делегирану и кооптирану од стране Савета безбедности УН, ОЕБС-а и тзв. међународне заједнице. Ирачка окупација Кувајта, августа 1990, и грађански рат у Југославији, посебно онај у Босни од 1992, били су тражена и пронађена формула која би требало да обезбеди НАТО-у вечну младост.

У НАТО-у се разматрају непознанице у вези с питањем куда даље, како се прилагодити новом европском политичком и безбедносном стању и чињеницама и шта би требало да буду нови репери његовог деловања. На пример, за канадског представника у седишту НАТО-а у Бриселу, вицеадмирала Роберта Џорџа,¹⁴ искрсава неколико тренутака у вези са НАТО-овим новим положајем и улогом. Прво, *промена у*

¹⁴ Исто, стр. 56–57.

претњи, тј. непостојање јединствене опасности која би произилазила из старе конфронтације Исток–Запад јер су смањене могућности за напад на Савез споразумима о разоружању и смањењем арсенала. Друго, променили су се став према НАТО-у и мишљење јавности о њему. У бројним медијима и међу људима поставља се питање о томе да ли је НАТО реликт „хладног рата“, да ли је мртав, и да ли још има икакве користи од њега, а упозорава се и на коришћење НАТО-а изван његових надлежности. Треће, изменила се стратегија НАТО-а. Скупови НАТО-а и њихове резолуције почетком деведесетих година „произвели су нову стратегију, одлучну да изгради чврст евро-атлантски систем безбедности, да пронађе ефикасне начине за спречавање криза и управљање њима и сукобима, различитог интензитета, и да прилагоди војне снаге и структуре новим захтевима“.

Сједињене Државе и кључне западне силе учиниле су више преседана са НАТО-ом, његовим ангажовањем и увлачењем у тзв. пацификацију и контролу грађанског рата у Босни, на копну, мору и у ваздушном простору, као најснажнијим делом мировне операције УН и остварењем резолуција Савета безбедности. Први пут у историји проширио је НАТО своје дејство изван подручја за које је надлежан. Поморске снаге јужног крила НАТО-а извеле су блокаду Јадрана, ваздухопловство изнад Јадрана и Мађарске и из база у Италији било је инструмент силе и принуде против Срба у реализацији зоне забрањеног летења, први пут примењен над Ираком после његовог пораза, али и у каснијим бомбардовањима. Свим тим и другим мерама и акцијама НАТО-а у грађанском рату у Босни почела је у пракси ефикасно да се примењује идеја о новој улози НАТО-а и новој стратегији, у чијој се реализацији НАТО ангажовао на једној од зараћених страна.¹⁵

Још једна од великих промена у положају и функцији НАТО-а јесу нови односи у савезу. Пример за то је постојање НАСС, Северноатлантског савета за сарадњу, као и „Партнерства за мир“, који су предворје пуноправног чланства за бројне кандидате. „Партнерство за мир“ је међустепен, „пробни балон“, прелазни степен за „источно чланство“ НАТО-а, којим се проверава могућност и сврсисходност даљег геополитичког (исток, југоисток) и функционално-оперативног проширења НАТО-а, тј. његове универзализације. Он је и „пробна сонда“ према Русији, којом се испитује и читава степен подношљивости, издржљивости и отпорности доскорашње глобалне суперсиле, а сада само велике европске и потенцијално светске силе, на драматично приближавање НАТО-а и САД њеним западним европским границама. На крају, „Партнерство за мир“ је замишљено и као једна од формула за очување

¹⁵ Амерички интервенционизам и ограничени превентивни рат против Срба у Хрватској и Босни на страни Хрвата и муслимана, са отвореним циљем да се кроз заштиту и очување Хрватске и БиХ учврсти и даље унапређује нова геополитичка и војностратегијска позиција и улога САД у срцу Балкана и југоисточне Европе, били су с аспекта дугорочне америчке глобалне послеби-поларне политичке и војне доктрине, само наставак рата вођеног против Ирака у операцијама „штитова“ и „олуја“.

и редефинисање смисла постојања НАТО-а, као и САД, у Европи у 21. веку. Укључивањем у своје редове дојучерашњих совјетских сателита и савезника из Варшавског пакта, НАТО и САД могу да постигну највећи и далекосежан стратегијски циљ: стварање једног, унисоног, заокруженог војно-политичког блока, под америчком доминацијом, у Европи, и над Европом, као надевропског наднационалног инструмента контроле, надзора над безбедношћу континента и над друштвеним и политичким односима у њему. То би био (већ и сад изгледа тако) преседан у историји европске безбедности и војно-политичке равнотеже да једина преостала и актуелна светска и ваневропска, али истовремено и европска, суперсила – САД, са својим утицајним европским савезницима и својим савезом дефинише, конципира, обликује, планира и контролише безбедносну констелацију у Европи и, преко ње, карактер многих и будућност других односа у њој: војних, политичких, економско-финансијских и друштвених односа.

Сасвим је очигледан и разумљив интерес САД за даљи несметани развој и прилагођавање НАТО-а у Европи новим глобалним условима изгубљене равнотеже силе. Само са НАТО-ом, и помоћу њега, САД остају војностратегијски и политички доминантно присутне у Европи, тј. остају најутицајнија ваневропска „европска“ сила с дугорочним интересом и могућностима контроле над европским збивањима. Без НАТО-а, или неке сличне организације, САД губе свој „европски идентитет“ и смисао постојања. Укидање НАТО-а, као интегралног северноамеричког-(западно)европског система безбедности, значило би и излазак САД из Европе. Међутим, такво напуштање Европе било би за САД озбиљан преседан, наговештај глобалне слабости, глобалног повлачења и, вероватно, почетак новог изолационизма. То је, посебно изолационизам од европских послова, од безбедносног интереса у њој и од одлучујућег деловања и утицаја на политичко-војне процесе у њој, последње на чем ће амерички глобални стратези и велике корпорације пристати. Без обзира на „компензаторни“ и све већи значај делекоисточног пацифичког региона, или Кине, Европа је, од првог „ускакања“ САД у њу, у току Првог светског рата, и исталирања у њу у току и на крају Другог светског рата, била и остала први међу америчким планетарним геополитичким приоритетима – Европа с Евроазијом, тј. са Русоазијом. Поред примордијалног, историјско-планетарног и далекосежног стратегијског интереса и циља – стварања свеевропског војно-политичко-безбедносног поретка „од Ванкувера до Владивостока“, који сеже и век унапред, САД имају и мноштво прагматичних, профитабилних и „лукративних“ интереса са НАТО-ом и својом улогом у Европи. И у садашњем свом „габариту“ НАТО чини, између осталог, мамутског економско-технолошког, војнотржишног произвођача – потрошача, заокружени економски организам у привреди Запада који усава значајна финансијска средства и ресурсе својих чланица, али им, такође, посредно и непосредно, та средства враћа. Нестанак НАТО-а

и одлазак САД из Европе имао би значајне негативне економске последице по чланице Савеза и по привреду Западне Европе.¹⁶ Упоредо с економском димензијом, у другим областима, на пример у војнообавештајној и комуникационо-контролно-командној (С³И), с водећом улогом и одговорношћу САД, НАТО чини незаменљив „сервис“ и штит својим чланицама, а захвалан је и економски и научно-технолошки партнер корпорацијама – произвођачима оружја и војне опреме.

За скрашење источноевропске и централноевропске чланице НАТО „извозник“ је у области уједначавања, унификавања и стандардизације и амалгамизације политичких, демократских, економских и тржишних односа и усаглашавања вредносних принципа и критерија из домена људских права и слобода. Приказује се и као високоефикасан начин обједињавања и повезивања разних нација, с различитом традицијом, па и ратничком, којима је заједничка готово полувековна совјетска унификација.

На крају, догодило се или, тачније, урадило се тако да је Босна, са грађанским ратом у њој, постала за НАТО и САД не само одличан полигон за оперативну и војнотехнолошку проверу функционисања Савеза¹⁷ већ и изванредна прилика за разрешење свих недоумица, дилема и колебања у вези с будућношћу и НАТО-а и САД у Европи. Босна је постала један велики аргумент и историјско оправдање САД за њихову и НАТО-ову нову европску активност, виталност и интервенционизам у Европи једне суперсиле, једне војно-политичке интеграције и трагичних међунационалних конфликта на тлу некадашње Југославије, које је, својим чињењем и нечињењем, у великој мери произвела Америка, најмоћнији и најутицајнији међународни актер тог рата. Према мишљењу људи из НАТО-а, како се то политички формулише, „способност неких држава да прете другим државама и угрозе их није

¹⁶ Видети наведену студију SIPRI, део други, одељци 3–14.

¹⁷ У војнотехничком ратоводственом смислу, амерички интервенционизам и ратовање против Срба у Хрватској и Босни 1994 и 1995. (под формално правним окриљем УН и НАТО), било је испробавање принципа и начина остварења нових војних концепција и доктрина САД у униполарном свету, с једне и провера оружаних технолошких система, с друге стране. У Босни је један од приоритета била неопходност да се минимизирају губици нападачке авијације (авиони и посаде) путем SEAD мисије (уништавање ваздушне одбране непријатеља) за шта је претходно учињена више него добра основа: од 1992. године НАТО-ови системи AWACS непрекидно су покривале С³И систем Републике Српске и Југославије; ваздушне операције УН (НАТО и САД) над Босном против Срба – зоне забрањеног лета (1993); зоне искључења тешког наоружања, безбедносне зоне (1994). У јесен 1994. године САД и НАТО примили су SEAD мисију из Авиана у Босанској крајини и на аеродром Удбину. Следећа провера SEAD-а отпочела је 30. августа 1995. операцијом AWACS превентивним ударом, на кључне тачке ПВО, радаре раног упозорења, САМ системе и командно-комуникационо-контролне пунктове. Удар су водиле 5. Здружене тактичке ваздушне снаге (5. АТАФ) НАТО-а које су и разрадиле план операције под називом „Мртво око“. Почетком октобра 1995. поновљени су напади (авиони Prowler) пројектили HARM око Бањалуке и Сарајева. Према западним изворима у тим операцијама НАТО и САД нису имали губитака. (Видети: М. Hewish, Т. Ripley, *Out of HARM Way. Developments and reductions in SEAD assets*, „Jane’s International Defense Review“, Vol. 29, N°. 4, April 1996, pp. 49–52.

ишчезла нестанком раније глобалне претње у лику СССР-а и Варшавског пакта“. ¹⁸ Или, како се о улози НАТО-а сликовито изразио канадски представник у НАТО-у, вицеадмирал Џорџ, 1994. године, „НАТО је увек позитивно одговорио на захтеве Уједињених нација... Савез ће бити спреман да дође (у бившу Југославију, прим. Д. Н.) и помогне ако се то од њега буде тражило. НАТО је урадио велики део планирања у вези са бившом Југославијом. Тај посао је одузео огроман део времена и нарастао је до хиљада страница планирања и припреме. Могу вас уверити да ће, ако до захтева дође, и под претпоставком да чланице НАТО-а прихвате тај изазов, одговор НАТО-а бити позитиван и професионалан“. ¹⁹

¹⁸ Према часопису „Jane’s“ у 1993, у свету су биле конфликтне тачке које су могле да се претворе у другу Југославију по последицама које би произишле из даље ескалације постојећих напетости у њима.

¹⁹ *NATO and Europe*, исто, р. 60. Американци су почели са припремом обучавања својих посебних снага за Босну октобра 1995. у Немачкој, у тренажном центру у Хоненфелсу, под именом „Планински орао“. Од 15. октобра до 17. новембра прошло је кроз обуку више од 16.000 војника – ситуациони тренинг са симулацијом свих ситуација, околности и поступака који их чекају у Босни, до највишег степена реалности. Област обучавања је била смештена у фиктивну земљу „Данубију“, састављену од града и четири села са избеглицама, ратним извештачима, званичницима УН, регуларним и ирегуларним војним снагама, фракцијама, три етничке групе итд. Видети: J. Woodbery (Cpt.), *Soldiering for Peace. Us combat training for non-combat operation in Bosnia*, *Jane’s International Defense Review*, Vol. 29, N°. 4, April 1996, pp. 60–61.